

УДК 711.11

Гончарик Р.П.,

Івано-Франківський університет права ім. Короля Данила Галицького

ДО ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ АРХІТЕКТУРИ В УКРАЇНІ

Морфологічні зміни в процесі розвитку радянської архітектури мали як позитивний так і негативний вплив на загальний вигляд міст, що потребує подальшого наукового дослідження з позиції сучасної методології. Висвітлення загальних особливостей радянської архітектури, її позитивних та негативних рис дасть можливість розробити рекомендації щодо збереження чи подальшої реконструкції її об'єктів.

Ключові слова: *радянська архітектура, морфологічні зміни, морфогенез, утилітарне будівництво.*

Постановка проблеми. В сьогоденні умовах постає вимога переосмислення та аналізу радянської архітектури та проблемах її розвитку для різних регіонів колишнього СРСР. Це обумовлено потребою збереження чи реконструкції об'єктів архітектури у відповідності до сучасних вимог містобудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що питання радянської архітектури в різні часи привертало увагу науковців та дослідників. Дослідження розвитку та впливу архітектури радянського періоду на соціальні та просторові процеси в місті, присвятили свої праці такі науковці як А. А. Стригальов, В. Е. Хазанова, М. Й. Астаф'єва-Длугач, М. Л. Мухортов, С. О. Хан-Магомедов. Більшість з цих досліджень мали ідеологічно-політичну обумовленість та виконувались на базі марксистсько-ленінського цілісного методологічного підходу.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є розкриття основних етапів розвитку радянської архітектури та основних проблем з урахуванням сучасної наукової методології та сучасних потреб містобудування.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Важлива роль в сучасних умовах належить архітектурному процесу розвитку радянської архітектури (1917-1991 рр.) Це унікальне й досить "неповторне" (художнє) явище в історії світової архітектури. Варто зауважити, що радянська архітектура існувала і в СРСР, і в країнах соціалістичного табору. Серед праць, які порушують проблеми архітектури і містобудування, зростає кількість тих, які аналізують та досліджують міста, їхні сучасні проблеми та можливості розвитку.

Разом з тим, актуальною є проблематика морфологічних змін у містах радянського періоду, коли ці міста зазнали досить великих змін у просторовій організації[1, с16].

Особливий науковий інтерес у цьому аспекті становить радянська архітектура України. При цьому фіксуються переважно розбіжності творчих концепцій, але забувають про те загальне, що поєднує архітектурний феномен нового етапу в цілому [1, с16].

З метою подальшого аналізу радянської архітектури в Україні слід дати її поетапний аналіз.

Перший етап розвитку радянської архітектури охоплює 1917-1932 рр. Початок 1917 характеризується чітким зламом у напрямку розвитку архітектури 1910-х рр. у бік відносної свободи прояву творчого акту, відмови від історичної традиції на користь нової, яка відповідала духу революційного часу (футуризм, кубізм, супрематизм, конструктивізм тощо). 1932 р. пов'язаний з розвитком догматичної ідеології, котра набувала сили, - різким поворотом до традицій передреволюційних, в неокласичному прояві [2, с8].

(Госпром г. Харьков, 1925-1929 гг.)

Домінуючими напрямками у даний період виступали "конструктивізм" (з 1923 р.) та так званий "раціоналізм". Якщо переважна кількість об'єктів першого етапу характеризуються як конструктивістські (конструктивізм, вірогідно, був одним із останніх "великих стилів", котрому була властива чіткість просторово-пластичних виявів), то раціоналістичними об'єктами виявляються переважно теоретико-педагогічні погляди незначної групи

майстрів, котрі до практики мали опосередковане відношення (М.В.Докучаєв, М.О.Ладовський та ін.). Окремо слід нагадати самохарактеристику стилю К. С. Мельникова як "експресіоністичний функціоналізм", побудований на відкритті виразних формологічних властивостей діагоналі, а також "символічний романтизм" І. О. Голосова [3,с34].

Архітектурна концепція конструктивізму вважається найбільш органічною. Стильова картина цього періоду характеризується орієнтацією на концепцію функціоналізму. Дана проблема вирішується за рахунок властивих, конструктивізму, великих об'ємних приміщень у будинках. Ритмічність ліній і підкреслена строгість геометрії надають будинкам, виконаним у стилі конструктивізму, свій неповторний вигляд, а простота і природність укупі з використанням натуральних матеріалів, забезпечують привабливість архітектурного рішення.

Історичний досвід радянської архітектури 1917х-1932 х рр. свідчить про існування глибоких традицій прогностичного концептуального проектування в українській архітектурі, які слід розвивати і сьогодні. Важливу роль у формуванні авангардного мислення у молодого покоління зодчих як сьогодні, так і в минулі роки, мають відігравати інноваційні технології в архітектурній освіті, застосування сучасних методик проектування.

Другий етап (1932-1955 рр.) - найсуперечливіший у розвитку архітектури СРСР. З обох боків (1932 та 1955 рр.) Він формується суворими рамками партійно-урядових рішень, які передбачали надто обмежену, "прокрустову" свободу у виборі пластичних засобів віддзеркалення епохи. Зі створенням 1932 р. Спілки радянських архітекторів СРСР припинено вільні формологічні пошуки. З 1932р. – від створення єдиної Спілки архітекторів СРСР починається новий етап розвитку радянської архітектури. Завершується період блискучого авангардного розвитку, відбувається формування державної тоталітарної системи мистецтва. Цей новий період розпочинається під гаслами штучно створеного напрямку – так званого "соціалістичного реалізму", що охопив усі сфери художньої культури. Заклики до створення мистецтва й архітектури "народних за формою та соціалістичних за змістом" призвели до штучної монументально-ретроспективної орієнтації архітектури й містобудування та суцільного (тоталітарного) контролю над творчістю митців.

Величезні руйнування воєнної доби призвели до необхідності швидкої відбудови міст та сіл європейської частини СРСР. Про величезний розмах руйнувань і будівництва часів Великої Вітчизняної свідчать такі дані. Зокрема під час нацистської окупації в СРСР було зруйновано 1740 міст і селищ, більш як 70 тис. сіл, близько 32 тис. промислових підприємств. Близько 25 млн. громадян СРСР залишилися без житла. Величезними й незворотніми були не

тільки людські втрати, але й руйнування багатьох сотень найвідоміших пам'яток світової й національної архітектурної та містобудівної спадщини.

З червня по листопад 1941р. на схід було евакуйовано понад 1300 великих промислових підприємств. За три роки (1942-1944) на сході СРСР було збудовано 2250 великих промислових підприємств. У районах, звільнених від окупації, було відбудовано близько 6000 фабрик і заводів [2, с24]

(1950-е годы. Строительство Почтамта, г. Киев)

З настанням переможного зламу у Великій Вітчизняній 1943р. було видано партійно-урядову постанову “Про невідкладні заходи з відбудови господарства у районах, звільнених від німецької окупації”, вперше в історії урядовим рішенням було створено Комітет у справах архітектури (голова – архітектор О. Мордвінов), а в місцевих органах виконавчої влади – Управління у справах архітектури. Вже 1943 року було розпочато складання проектів відбудови п'ятнадцятих найбільших міст, творчі колективи проектувальників очолили видатні майстри радянської архітектури: К. Алабян та В. Симбірцев – м. Сталінград; М. Баранов – Ленінград, Псков; Г. Бархін та Л. Поляков – Севастополь; О. Власов – Київ; А. Буров – Ялта; Г. Гольц – Смоленськ; В. Гельфрейх – Орел; М.О. Щусєв – Новгород; В. Семенов – Ростов-на-Дону; Л. Руднєв – Воронеж; Б. Іофан – Новоросійськ; Парусников – Брянськ; та ін. З визволенням нових міст цей список доповнювався і розширювався.

Загальною і визначальною рисою розроблених проектів був романтико-патріотичний пафос відновлення та відродження архітектурно-містобудівної спадщини. Відбудовувані міста водночас перетворювалися на пам'ятники Перемозі й героїзму захисників і визволителів. Майже в кожному великому місті створювався парк або майдан Перемоги [4, с94].

Слід зауважити, що архітектура повоєнного часу полягала, по-перше, у відбудові зруйнованої та частково втраченої культурної спадщини, а, по-друге, – у віднайденні власного місця в регіональних та глобальних культурних просторах і структурах.

Третій етап (1955-1991pp.) можна охарактеризувати, як пасивно індиферентний до архітектурного процесу взагалі. Приблизно ті самі симптоми з невеликою побутовою корекцією можна спостерігати і щодо архітектурних рефлексій другої половини ХХ століття. Для 60-х років ХХст. характерних впровадженням методів науки у творчі сфери, розвитком структурно-типологічних досліджень, прагненням до точності формулювань, висновків, визначень, часу НТР, типово захоплення просторово-трансформуються гратчастими конструкціями, збірними елементами, де домінують сітчасті орнаменти, позбавлені акцентів. Це призвело до появи методів машинного проектування, типологічному однаковості та стандартизації у сфері будівельного мистецтва і архітектури. [5]

Створюються великі житлові масиви переважно на вільних міських землях. Почалося будівництво багатопверхових односекційних великоблочних будівель баштового типу. На початку 60-х років з'явилися будинки з вібропрокатних панелей. Лаконізм форм при функціонально-естетично обгрунтованих об'ємно-планувальних рішеннях, що відбили стильові особливості 60-х років, виявився у спорудженні ансамблю проспекту Калініна (Новий Арбат) (1962-1968, М. Посохин та ін.)

Для архітектури 70-х років, як реакція на попередній період характерна спрямованість до сфери екології людини. Відроджуються осьові композиції, асоціації з минулим.

При створенні загальноміських ансамблів творчо освоювався історичний досвід, враховувалася зв'язок міста з природним оточенням. Багато ансамблі вирішені в сучасних містобудівних формах, але відображають певну спадкоємність традицій. Такі ряд ансамблів у Санкт-Петербурзі, Ташкенті, Ашхабаді.

Основу архітектури міст формує житлове та культурно-побутове будівництво. Генеральний курс на типізацію в масовому будівництві та розвиток індустріального домобудівництва дозволив оперативно вирішувати проблему забезпечення населення благоустроєним житлом.

У 50-90-ті рр. ХХ ст. радянська архітектура вироджується в утилітарне будівництво, спрямоване на задоволення потреб. Майстер, як фахівець, зник. Архітектор, перетворений на проектувальника, не займається архітектурою житла, а "вирішує житлову проблему". Це семантично і структурно різні речі. Архітектурна форма стає "загальним місцем". І хоча в соціальному аспекті

політика забезпечення кожної родини окремою оселею набула популярності й визнавалася, однак в архітектурно-пластичному розумінні діяльність архітектора занепала [2, с32].

(г. Киев. Жилой массив "Оболонь". 70-е годы.
Архитекторы Г. Слущкий, Ю. Паскевич, Л. Филенко.)

У сучасній теорії архітектури домінує погляд на архітектурну спадщину 1950-1990 рр, як на архітектуру «простого будівництва». Архітектурно-містобудівне проектування за своєю природою — явище прогностичне. В проектах того часу ми бачимо утилітарне будівництво, спрямоване на задоволення кількісних потреб. Проте воно не відповідає потребам людей сьогодні (за критеріями функціональності, практичності, та естетичності. Воно є морально застарілим.

Отже, період радянської архітектури можна охарактеризувати як індустріальний, адже в цей час навіть так звані унікальні громадські споруди були єдиними лише типологічно. Тому цей період не має жодного відношення до таких понять, як архітектура та художній стиль.

Проведений аналіз розвитку радянської архітектури в Україні, показав головні проблемами радянської архітектури та потребу її дослідження з позиції нового методологічного інструментарію. З цих позицій можна виділити наступне:

1) створення житлового середовища в умовах обмежень “типізованого” масового індустріального будівництва та проектування на основі так званого “містобудівного конвеєру”, що почав працювати водночас у всіх найбільших містах і регіонах країни без участі професійних архітекторів. Були проігноровані досягнення видатних радянських архітекторів у створенні індустріального житла, а отже-на домобудівному конвейєрі за кілька десятиліть його дії не було створено жодних естетичних цінностей [6, с2];

2) реконструкція міського середовища, що склалося історично (в умовах будівельної експансії на нові території, зі створенням величезних “спальних районів” на міській периферії). Нове будівництво в межах районів історично сформованої забудови велося головним чином за рахунок знесення забудови і вторгнення до історичного контексту спрощених великомасштабних архітектурно-будівельних комплексів. Структура саме історичної забудови поступово приходила в занепад. Окремі вдалі архітектурно-містобудівні знахідки не вирішували проблему якості пересічного середовища;

3) проектування унікальних і масових громадських споруд в умовах, коли основні обсяги проектування та будівництва громадських будівель здійснювалися методом “прив’язки” централізовано розроблених одноманітних “економічних” типових проектів водночас у багатьох різних населених пунктах країни [6, с2];

4) організація архітектурного проектування, з концентрацією в небагатьох центральних за зональних науково - дослідних та проектних інститутах, звідки “зразкові” типові проекти розсилалися для “прив’язки” в решту міст і селищ СРСР. Така організація проектної справи не тільки обмежувала розвиток регіональних архітектурних шкіл, але й збіднювала міське середовище численними повторами. Водночас, великі обсяги індивідуального приватного житла у містах та селах будувалися взагалі без участі проектувальників, оскільки інститут приватних архітектурних майстерень був відсутній [2, с32].

Висновки. Таким чином, радянська архітектура в останні десятиліття розвитку штучно стає вторинною відносно світового архітектурного процесу, а її досягнення, не знаходячи виходу в дуже обмежену професійну практику, залишаються хіба що в царині концептуального (“паперового”) ”зодчества”.

Внаслідок зазначених особливостей останній період розвитку радянської архітектури дає зразки переважно негативних рішень. До позитивних рішень можна віднести те, що відбулися важливі містобудівні зміни: формуються нові й об’єднуються старі частини міст; забудовуються, впорядковуються і набувають новий вигляд вулиці та площі; з’являються певні спроби ввести регулюючі правила; в ряді випадків створюються проектні генплани міст та окремих районів. Використання деяких містобудівних ідей того часу має

практичне значення і для сучасних передпроектних досліджень в містах України.

Список використаних джерел:

1. Заварихин С.П. Советская архитектура (1917 - середина 1950-х гг.): Учеб. Пособие/ С.П. Заварихин. – Л., 1984. 96 с.
2. Радянська архітектура. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-referat.com/>
3. Соколовський З. Архітектори радянського Івано-Франківська/ З.Соколовський. – Івано-Франківськ, 2014. – 108с.
4. Теорія і критика архітектури ХХ століття – Частина 2. Архітектура радянської доби: підсумки розвитку (для студентів 5 курсу спец. 8.120 102 “Містобудування”) / Укл. М. Л. Мухортов. – Харків : ХНАМГ, 2005. – 54 с.
5. Троцкий Л. Д. Литература и революция./ Л.Д. Троцкий. – М., 2005.– 570 с.
6. Хан-Магомедов С.О. Илья Голосов / С.О. Хан-Магомедов.– М., 1988. – 232 с.

Аннотация

Морфологические изменения в процессе развития советской архитектуры имели как положительный так и отрицательное влияние на общий вид городов, требует дальнейшего научного исследования с позиции современной методологии. Освещение общих особенностей советской архитектуры, ее положительных и отрицательных черт даст возможности разработать рекомендации по сохранению или дальнейшей реконструкции ее объектов.

Ключевые слова: Советская архитектура, морфологические изменения, морфогенез, утилитарное строительство.

Annotation

Morphological changes in the process of development of the Soviet architecture had both positive and negative impact on the general overlook of the city which requires further scientific research in the aspect of modern methodology. Elucidation of general characteristics of the Soviet architecture, its positive and negative features will give the opportunity to develop recommendations on conservation and further restoration of its objects.

Keywords: Soviet architecture, morphological changes, morphogenesis, utilitarian construction.